

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА СТОПАНСТВОТА ОТ СЕКТОР ЗЪРНОПРОИЗВОДСТВО

Христина Харизанова-Бартос
Университет за национално и световно стопанство, София

Резюме

Зърнените култури имат историческо и важно стратегическо значение за задоволяването на продоволствени-те нужди на населението, за ръста на националната икономика и за външната търговия на страната ни. Инвестициите за модернизация на производствените процеси в сектор зърнопроизводство са от ключово значение за неговата конкурентоспособност, следователно и за неговата жизненост в по-дългосрочен план. Съществуват редица теории за конкурентоспособност. Някои от тях правят връзка между субсидиите, получавани от земеделските стопани и тяхната конкурентоспособност. Теориите в тази област се делят на две мнения. Едното мнение е, че субсидирането прави сектора неконкурентоспособен, защото стопанствата се разширяват хоризонтално и увеличават своята ИЗП без да правят други промени с цел да получат по-големи плащания. Други автори твърдят, че подпомагането на сектора ще го направи по-конкурентен, тъй като стопаните биха могли да инвестират в работна ръка, в нови машини и оборудване, в диверсификация на производствата и други. Именно това е и целта на доклада – да се проследи връзката между получаваните субсидии от сектор зърнопроизводство и неговата конкурентоспособност и факторите, които оказват влияние. За да се провери коя теория е вярна за стопанствата, произвеждащи зърнено-житни култури, бе проведено проучване сред аграрните структури от сектор зърнопроизводство. Разработените въпроси са на база субективното възприятие на управителите на стопанствата за тяхната оценка на конкурентоспособността им и бъдещо развитие. Отговорите са обобщени и на тяхна база са изведени основни изводи. Публикацията е към проект ДН 15/8 2017 „Устойчиви мултифункционални селски райони: преосмисляне на моделите и системите на земеделието при нараснали изисквания и ограничени ресурси“.

Ключови думи: зърнопроизводство, конкурентоспособност, производствени структури, иновации.

Key words: grain sector, competitiveness, production structures, innovation

JEL: Q10, Q12, Q13.

Увод

Автори, работещи в областта на структурите в земеделието и тяхното реструктуриране, обясняват, че зърнените стопанства в най-голяма степен са в позиция да изменят и влияят върху външната среда. Това се обяснява с големия размер на много от стопанствата, функциониращи в този сектор. Аграрните структури, занимаващи се със зърнопроизводство, поради естеството на продукцията, са главно големи стопанства, които биват управлявани като бизнес единици, които са склонни да поемат по-големи рискове с цел печалба и бъдещи положителни резултати от дейността. Именно поради тези причини е важно да се изследва конкурентоспособността на сектор зърнопроизводство, да се разкрият факторите, които влияят положително и негативно върху развитието на сектора.

1. Теоретична рамка – конкурентоспособност

Инвестициите за модернизация на производствените процеси в сектора са от ключово значение за неговата конкурентоспособност, следователно и за неговата жизненост в по-дългосрочен план. Засега модернизацията на селскостопанските подсектори е силно небалансирана но научните изследвания отчитат нап-

редъка в зърнопроизводството и индустриалните култури [1]. Също така сред реализираните проекти по различните схеми за подпомагане преобладават тези на стопанства, специализирани в отглеждането на зърнени и технически култури, инвестициите в тях имат къс срок за откупуване [2]. Идентифицирането и оценяването на факторите, които влияят върху вътрешните производствени разходи биха могли да увеличат производителността на хранителните продукти и експортните култури, като намалят производствените разходи и насърчат конкурентоспособността на местното производство [3]. Действащите земеделски структури в страната се характеризират с голяма разнородност по всичките си показатели, а именно: по отношение на организационните форми, начин на управление, структура на производството, разпределение на труда, земя, достъп до аграрно подпомагане и др. За да се разкрият особеностите на зърнопроизводствените структури, и тяхната конкурентоспособност следва да се разгледат основните типове стопанствата и техните характеристики. В емпирично изследване на структурите в аграрния сектор в България по проект с ръководител Герн структурите се разделят в две големи групи [4]. В първата група са включени големите производствени кооперации и

арендатори, специализирани в отглеждането на зърнени култури, свиневъдни и птицевъдни комплекси. Втората група включва малките микро стопанства, представлявани от ЕТ, регистрирани и нерегистрирани производители [11]. Производствената структура е определена като единица, която е в непрекъснато взаимодействие с вътрешна и външна структура. Външната включва основните икономически институции, включително и институции, занимаващи се с изследване на търсене, предлагане, преработка на земеделски продукти. Външната структура е изключително многофакторна, тъй като се наблюдава взаимодействие и между самите елементи, които я предопределят и променят. Земеделските структури са силно подвластни на климатичните фактори, като последствията от настъпили рискови събития са непредвидими. За намаляване на несигурността, следва да се прилагат застраховки, които до голяма степен биха възстановили нанесените щети. Към вътрешната структура се отнасят характерните черти на производствената структура. Тя се определя от типа производствена структура, която може да подлежи на промени в краткосрочен и дългосрочен период. От значение е и размера, и специализацията на стопанството, които до голяма степен предопределят как стопанството се повлиява от външната среда, неговата зависимост, а не и на последно място, как стопанството би могло да промени външната среда. Външната и вътрешната структура определят факторите на влияние върху зърнопроизводителите, като в зависимост от големината на структурата влиянието е различно [5]. Автори, работещи в областта на структурите в земеделието и тяхното реструктуриране, обясняват, че зърнените стопанства в най-голяма степен са в позиция да изменят и влияят върху външната среда. Това се обяснява с големия размер на много от стопанствата, функциониращи в този сектор и тяхната конкурентоспособност.

2. Методична рамка

Цел на доклада е да се разгледат теориите за конкурентоспособност на зърнопроизводителите, с цел да се анализира тяхното състояние и проблеми. Анализирани са данни от проучване, на зърнопроизводители в България относно тяхната оценка и възприятия за тяхното състояние и развитие.

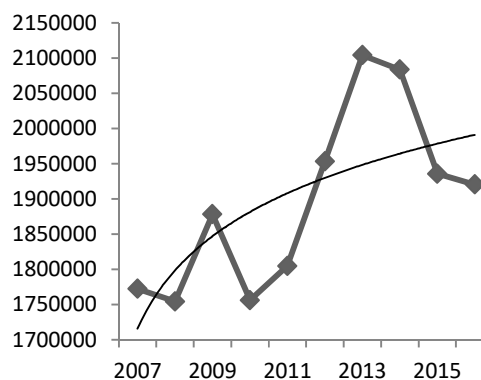
Публикацията е към проект ДН 15/8 2017 „Устойчиви мултифункционални селски райони: преосмисляне на моделите и системите на земеделието при нараснали изисквания и ограни-

чени ресурси” [10]. Данните са част от проучване на зърнения сектор [6].

3. Анализ на конкурентоспособността на сектор зърнопроизводство

Зърнените култури имат историческо и важно стратегическо значение за задоволяването на продоволствените нужди на населението, за ръста на националната икономика и за външната търговия на страната ни. Ориентацията на българския земеделски производител да избере зърнопроизводството като свой предмет на дейност е комбинация от социални и икономически фактори.

Аграрните структури в зърнопроизводството, за да бъдат класифицирани и приобщени към определен вид структура, следва да се използват определени показатели, които от една страна са характерни за аграрните дейности, а от друга имат присъщите страни на бизнеса [7]. Тъй като земеделието е специфичен сектор, силно подвластен на природно-климатичните особености, следва и показателите, по които се делят стопанствата да бъдат съобразени с тях.

Фиг. 1. Динамика на площите заети със зърнени култури 2007–2016

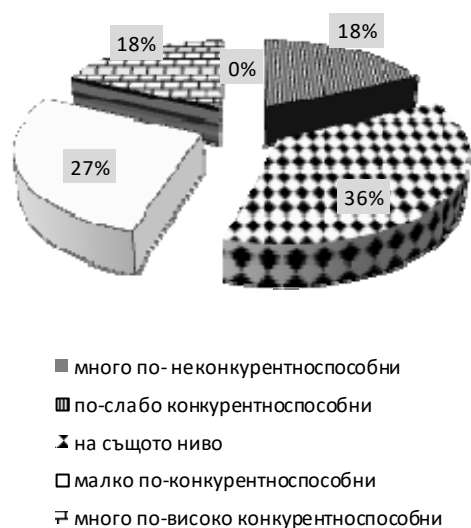
Фиг. 1. едно показва тенденция на увеличаване на площите заети със зърнени култури, но това не винаги гарантира увеличаване на конкурентоспособността на сектора.

Структурата на крайната продукция в селското стопанство за 2016 г. запазва формираните съотношения между направлението на отрасъла, очертани при стойността на брутната продукция. И при крайната продукция най-голям е относителният дял на продукцията от растениевъдството – 67,3%, като зърнените култури имат приблизително от растениевъдната структура.

Съществуват редица теории за конкурентоспособност. Някои от тях правят връзка, между субсидиите получавани от земеделските стопа-

ни и тяхната конкурентоспособност. Теориите в тази област се делят на две мнения. Едното мнение, че субсидирането прави сектора не конкурентоспособен, защото стопанствата се разширяват хоризонтални и увеличават своята ИЗП без да правят други промени, с цел да получат по-големи плащания заради ИЗП. Други автори твърдят, че подпомагането на сектора, ще го направи по-конкурентен, тъй като стопаните биха могли да инвестират в работна ръка, в нови машини и оборудване, в диверсификация на производствата и др. За да се провери, коя теория е вярна за стопанствата произвеждащи зърнено-житни култури бяха разработени редица въпроси. Отговорите са обобщени от проведен експертен разговор със зърнопроизводителите.

В проучването бе изследвана личната самооценка на собственици отглеждащи зърнено-житни култури и е представена във фиг. 2.

Фиг. 2. Оценка на конкурентоспособността

Участниците в проучването се самоопределят, като точно толкова конкурентноспособни, колкото и другите стопанства от същия сектор, като средната оценка е 3,45 или 36% от стопанствата, „Много по-високо конкурентноспособни” са се самоопределили 18% от анкетираните, като същия процент смятат, че изостават от конкуренцията си. Факторите, които биха допринесли за увеличаване на конкурентоспособността са представени в табл. 1. Скалата на оценяване е от 1 до 5, като 5 се дава на факторите с най-силно влияние, а 1 не оказва влияние.

Табл. 1. Фактори, оказващи ефект върху конкурентоспособността

Фактор	Оценка
Достъп до пазари на труда	1,36
Достъпно кредитиране за закупуване на техника	2,73
Коопериране с други стопанства	2,73
Намаляване на разходите по съхранение на продукцията	2,82
Намаляване на цените на пазара на суровини	3,82
Достъпно кредитиране за оборотни средства	4,18
Подпомагане, чрез СЕПП	4,41
Инвестиционна аграрна политика	4,91

Освен събраната информация, обобщена в табл. 1, бяха проведени разговори с производителите, които разясняват отговорите си по следния начин:

От оценяваните фактори, най-силно влияние биха повишили конкурентоспособността на сектора на първо място беше посочена водената инвестиционна аграрна политика, която е дала възможност част от оборудването за производството да бъде подменено с ново, което се е отразило в най-голяма степен на себестойността на продукцията.

Въвеждането на сортове семена, които дават по-голям среден добив от декар, което е желан резултат от дейността и водене до конкурентни предимства на сектора. Голяма част от стопанствата наемат експерти, които да отглеждат експериментално сортове пшеница или царевица на техни площи с цел да се проследят резултатите от техните масиви. По този начин стопанствата гарантират устойчивост на получената продукция от площите си. Относно склонността на земеделските производители да инвестират в наука, се забелязва, че са склонни да отделят средства, но те да бъдат за конкретни резултати за техните площи.

Макар и за отминал период, предхождащ изследването стопанствата споменават, че комасацията на земята е един от факторите, които до най-голяма степен е повишил тяхната ефективност. Изготвените договори за аренда, вече са юридически коректни, което не дава възможност на собствениците на земя да ги манипулират за цената, която следва да им платят за правото да обработват под аренда техните площи. Структурите, които са организирани като кооператив, обобщават че все повече се увеличава желанието на собствениците на земя да я отдават за ползване, но част от нея да остава за т. нар. „лично ползване”. Лично ползване означава, че собственика отдава земята си на коо-

ператива, но за част от нея плаща всички мелиоративни дейности, и получава цялата реколта от тази земя, която е средно аритметичен добив на декар от общата продукция на кооператива.

Научен интерес представлява най-често използваният механизъм за подпомагане СЕПП. Стопаните отговарят за какво са използвали получените СЕПП и как тези плащания са повлияли на конкурентоспособността им.

Най-често получаваният отговор е, че плащанията покриват до 2011 г. сумата за изплащане на рента, а разликата се използва за заплащане частично на ГСМ (гориво-смазочни материали) или препарати за растителна защита над технологичната норма. Друго мнение от респондентите е, че тези плащания покриват разликата от ниските добиви от някои от масивите, които са се разболели или са повредени от бедствия. През следващия период на аграрно подпомагане земеделските стопанства, променят предназначението на използването на тези плащания и 1/3 от респондентите започват да застраховат площите си с полученото подпомагане. Част от отговорите, показват, че паричният ресурс е използван като гарант в банка за теглене на кредит, който да инвестират в закупуване на техника.

4. Ограничители на конкурентоспособността

Един от ограничителите, които според респондентите им пречи да увеличат своята конкурентоспособност са увеличаващите се преки разходи за дейността им. С най-голямо значение от тях е цената на горивата, необходими за извършване на механизирани дейности. Според производителите, този разход следва да бъде субсидиран, като даже някои от респондентите са склонни плащане на единица площ да бъде заменено със субсидиране на горивата. На следващо място е цената на препаратите за растителна защита, които според тях нямат устойчивост във времето, т.е. едни препарати внасяни няколко поредни години не дават същите добри резултати и болестите стават резистентни и увреждат масивите. Този фактор увеличава цената на средните разходи от декар, а в същото време цената на крайната продукция не се променя със същите темпове.

Цената на тон жито не беше споменат, като силен ограничител. Причината, която беше изтъкната е, че ако в даден период цената не е достатъчно атрактивна, продукцията може да бъде складирана и да бъде продадена в следващ период, в който пазара е по-подходящ.

От гледна точка на съхранението на продукцията, стопанствата нямат също проблеми, като

някои от тях използват произведената продукция, като гарант за кредит, с който да покрият нуждите си и да изчакат подходяща цена/момент за реализация на производството си.

Машинно тракторният парк също е ограничител на възможностите за конкурентоспособност. Макар, част от техниката да е подменена, то подмяната е главно в прикачения инвентар, тъй като могат да си го позволят. Според мнението на респондентите съотношението на техника над 10 години към техника до 5 и 8 към 2. Старата техника изисква голяма инвестиция през зимния сезон, поради нуждата от подмяна на много части, необходими за въвеждането и в изправност и да има възможност да мине техническите прегледи. Също така, старата техника е с по-голям разход на ГМС, което се отразява върху себестойността на продукцията.

Обобщени изводи и заключение

- За периода 2007–2016 г. се наблюдава тенденция на увеличаване на площите заети със зърнени култури.
- Външната среда, в която функционират аграрните структури от зърнения сектор е променяща се.
- Селскостопански пазарни механизми базирани на интервенции на зърнени култури от ДФЗ допринасят за конкурентоспособността на сектора, чрез изкупуване на полски култури, съхранение на полски култури и продажба на полски култури.
- 36% от стопанствата се самоопределят като конкурентноспособни, на ниво, каквото са и другите структури от същия сектор.
- 18% смятат, че са високо конкурентни стопанства и са по-добри в дейността си от другите стопанства.
- Плащанията по СЕПП подпомагат земеделските стопанства да покрият нуждите си от оборотни средства за входящи суровини.
- Стопанствата стават по-устойчиви във времето, тъй като започват да застраховат продукцията си.
- Достъпите до пазари на суровини е голям ограничител на сектора.

Заключение

Българското зърнопроизводство е традиционно за страната ни, което е обосновано от географското положение и климатичните фактори, които се изразяват в добри природни условия за отглеждането на полски култури. На този етап зърнопроизводството в България е конкурент-

ния сектор в селското стопанство. Производствените структури, осъществяващи земеделска дейност, отглеждащи зърнено-житни култури са резултат на дълъг еволюционен процес, като някои от стопанствата са отстоели на времето отпреди реформите в сектора.

Сектора на зърнопроизводството през изследвания период е достигнал максималния размер на обработваеми площи. Промяната на МЗХ по прилагането на Схемата за преразпределително плащане, ще окаже отрицателно влияние върху зърнопроизводителите и голям брой от зърнено-житните и маслодайни стопанства ще бъдат негативно засегнати.

Литература

1. Алексиев А. *Конкурентни възможности на зърнения сектор*. Академично издателство на Аграрен университет. Пловдив. 2012.
2. Атанасов, А., Попов, Р., Станков, И., Греков, Д., Желязков, Г. *Национална стратегия за устойчиво развитие на земеделието в България в периода 2014–2020 г.* Министерство на земеделието и храните. 2013.
3. Nyoro, J., Wanzala, N., Awuor, T. *Increasing Kenya's Agricultural Competitiveness: Farm Level Issues*. Food Security Collaborative Working Papers 55151. Michigan State University, Department of Agricultural, Food and Resource Economics. 2001.
4. Герн и колектив *Конкурентоспособност на земеделските стопанства и предприятията от ХВП на България (основни резултати, изводи и препоръки)*. София. 2003.
5. Jongeneel, T. *Dairy production in Poland and Hungary: A structure*. Conduct. Bulgarian Journal of agricultural science. 2. 2003. pp. 135–148.
6. Харизанова, Х. *Състояние и перспективи за развитие на аграрните структури в сектор зърнопроизводство*. ИК АТЛ-50. 2015.
7. Мишев, П., Иванова, Н., Харизанова, Х. *Състояние и перспективи за развитие на полуазарните земеделски стопанства в България*. Научни трудове на УНСС. 2. 2009.
8. Дойчинова, Ю., Митева, А., Стоянова, З., Жечева, И. *Малък и семеен агробизнес*. Университетско издателство „Стопанство”. София. 2008.
9. *Агростатистически справочник 2005–2011*. Система за земеделска счетоводна информация. МЗХ.
10. Дойчинова и колектив. *Устойчиви мултифункционални селски райони: преосмисляне на моделите и системите на земеделието при наранали изисквания и ограничени ресурси*. Проект ДН 15/8 2017. 2017.
11. Metodieva, T., Metodiev, N. *Effectiveness of dairy sheep breeding in Bulgaria*. Journal of International Scientific Publications: Agriculture & Food. 2. 2014. pp. 330–337.

COMPETITIVENESS OF THE GRAIN SECTOR HOLDINGS

Hristina Harizanova-Bartos

University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria

Abstract

Grains have important and historic strategic purpose in meeting the food needs of the population, the growth of the national economy and the foreign trade of our country. Investments for the modernization of production processes in the grain sector are crucial for its competitiveness and hence for its longer-term viability. There are a number of theories of competitiveness. Theories in this area are divided into two opinions. Some of them link the subsidies received by farmers and their competitiveness. One opinion is that subsidization makes the sector uncompetitive because farms are expanding horizontally and increasing their UAA without making other changes in order to get larger payments for UAA. Other authors state that helping the sector will make it more competitive as farmers could invest in labour, new machinery and equipment, diversification of production, and others. This is precisely the purpose of the paper – to find out the link between the subsidies received from the grain sector and its competitiveness. In order to verify which theory is true for grain holdings a survey was conducted among the agrarian structures in the grain sector. The assessments are based on the subjective perception of the managers of farms to assess their competitiveness and future development. The answers are summarized and on their base are written the main conclusions.